

HASAN SABIROV

EKONOMETRIKA II

O'QUV QO'LLANMA

QO‘QON UNIVERSITETI

O‘zbekiston Respublikasi davlat
mustaqilligining 30 yilligiga
bag‘ishlanadi !

SABIROV HASAN NUSRATOVICH

EKONOMETRIKA II

O‘quv qo‘llanma

TOSHKENT – 2022

UO'K: 330.43 (07.58)

KBK 65.012.2ya7

S 86 Sabirov N.N. Ekonometrika II. O'quv qo'llanma. –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» 2022, 430 bet.

ISBN 978-9943-8049-3-7

Mazkur o'quv qo'llanmada ekonometrik modellashtirish jarayoni va unda Stata dasturining imkoniyatlari yoritib berilgan. O'quv qo'llanmada ekonometrik modellashtirish, Stata dasturiga ma'lumotlarni kiritish, ekonometrik modellarni tuzish, olingan natijalarni turli testlar yordamida tekshirish hamda prognozlash masalalari keltirilgan. O'quv qo'llanma bakalavr va magistratura talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, u ekonometrika sohasidagi fanlarni o'rganishda tavsiya etiladi.

Bundan tashqari, mazkur o'quv qo'llanmadan professor - o'qituvchilar hamda tadqiqotchilar ham foydalanishlari mumkin.

***

Данное учебное пособие освещает процесс эконометрического моделирования и возможности программы Stata. В учебном пособии рассматриваются вопросы эконометрического моделирования, включения данных в программу Stata, построения эконометрических моделей, проверки и прогнозирования полученных результатов с помощью различных тестов. Учебное пособие предназначено для студентов бакалавриата и магистратуры, рекомендуется при изучении дисциплин в области эконометрики.

Кроме того, данное учебное пособие может быть использовано профессорско - преподавательским составом и исследователями.

UO'K: 330.43 (07.58)

KBK 65.012.2ya7

Mas'ul muharrir:

Sh.Mustafakulov – Qo'qon universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Muyassar Mirzakarimova – Qo'qon universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori;

Sohibmalik Xomidov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, “Iqtisodiyotda matematik metodlar” kafedrasida dosenti, PhD.

Ushbu o'quv qo'llanma Qo'qon universiteti Kengashining 2022-yil 15-martdagi 7-son qaroriga muvofiq nashr etildi.

ISBN 978-9943-8049-3-7 © «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» – 2022.

FOYDALANUVCHILARGA!

Qadrdon kitobxonlar, avvalambor, Ekonometrika II nomli o'quv qo'llanmadan foydalanayotganingiz uchun sizga tashakkur bildiramiz. Ushbu o'quv qo'llanma ta'lim ehtiyojidan kelib chiqqan holda yaratildi. O'quv qo'llanma ekonometrika va stata dasturi bilan bog'liq amaliy muammolarni hal qilish hamda ma'lumotlar to'plamlari bilan ishonchli ishlashga imkon beruvchi amaliy va qulay ko'nikmani hosil qilishni ta'minlaydi.

Umid qilamizki, ushbu o'quv qo'llanmadan foydalangan holda ekonometrika haqida tushunchaga ega bo'lasiz va stata dasturi imkoniyatlaridan foydalanishni o'rganasiz. Bu qo'llanmaning bir turi bo'lib, Stata Data Release 12 dasturidan foydalangan holda qo'llanmadagi misollarni qanday bajarish kerakligini buyruqlar va menyular asosida ko'rsatib beradi. Ushbu kitob ekonometrika fanini o'rganayotgan talabalar, shuningdek, o'qituvchilar va Stata dasturidan ekonometrik hamda statistik tahlil uchun foydalanmoqchi bo'lganlar uchun foydalidir.

Stata bugungi kunda juda ko'p turli xil ilmiy fanlarda qo'llaniladigan juda kuchli dastur hisoblanadi. Ushbu Veb-sayt: <http://www.stata.com> orqali juda ko'p ma'lumotlarni topishingiz mumkin. UCLA-saytda vizual manbalardan biri: <http://www.ats.ucla.edu/stat/stata/> hisoblanadi. Ushbu veb-saytdan foydalanishingizni tavsiya qilamiz. Ushbu Stata kompyuter dasturidan tashqari, shunga o'xshash EViews, SPSS, Gretl va Shazam dasturiy ta'minot paketlari mavjud.

Biz ushbu o'quv qo'llanmaga izohlarni va takomillashtirish bo'yicha takliflarni mamnuniyat bilan qabul qilamiz. Savollarimizga javob berish va qo'llanmani takomillashtirishga beradigan takliflaringizni quyidagi elektron pochta manziliga yozishingizni so'raymiz. Navbatdagi izlanishlarimizda Stata dasturiy paketining ekonometrik modellashtirishdagi qo'shimcha imkoniyatlarini yoritish, shunga o'xshash dasturiy ta'minot paketlarining qiyosiy tahlili rejalashtirilgan va sizlar bergan takliflaringiz orqali takomillashtiriladi.

khasansabirov19@gmail.com

KIRISH

Bugungi kunda ekonometrik usullar iqtisodiy tahlil va prognozlashning eng muhim instrumentiga aylanib bormoqda. Ekonometrik tahlilda statistik axborotlarni qayta ishlash va tahlil qilishda bir qator universal dasturiy mahsulotlar mavjud. Ko'rib chiqilayotgan masalalar ko'lamiga qarab, ular ekonometrik usullarni o'rganishda nafaqat talabalarga, balki statistik ma'lumotlardan foydalanib, iqtisodiy tahlil va prognozlash masalalarini hal qilishda ilmiy izlanuvchilar hamda iqtisodchilarga ham foydali bo'lishi mumkin.

Mazkur o'quv qo'llanmada barcha asosiy ekonometrik hisoblar Stata amaliy paketida amalga oshirish ko'zda tutilgan. Stata dasturini tanlash undan foydalanishning qulayligi va ekonometrik modellashtirish amaliyotida keng qo'llanishi bilan asoslanadi.

Stata dasturi ekonometrik modellashtirishning barcha bosqichlarini o'zida mujassamlashtirilgan. Unda ma'lumotlarni kiritish, ular asosida tavsifiy statistiklarni o'tkazish, korrelatsion tahlil, juft va ko'plikdagi regression tahlillarni o'tkazish, fazoviy va vaqtli qatorlar bo'yicha turli xil grafiklarni olish, olingan natijalarni turli testlar yordamida tekshirish imkoniyati mavjud. Yanada aniqroq to'xtaladigan bo'lsak, ushbu qo'llanma 13ta bobdan iborat. Birinchi bob ekonometrika va Stata dasturi haqida qisqacha ma'lumot deb nomlanadi. Bu bobda ekonometrikaning maqsad va vazifalari, iqtisodiyotni ekonometrik modellashtirishning zarurligi, ekonometrik model tushunchasi, turlari va undagi o'zgaruvchilar hamda STATA dasturini ishga tushirish, o'chirish, ma'lumotlarni yuklash, tasvirlash va natijalarni saqlash haqida tushunchalar ifodalangan.

Ikkinchi bob regression model tuzish Stata dasturida deb nomlangan va bu qismda juft chiziqli regression modelni yaratish, tahliliy statistik ma'lumotlarini olish, ma'lumotlar asosida diagrammalar va grafiklar tuzish, hisoblangan qiymat va qoldiqlarni aniqlash, elastiklik qiymatini hisoblashni, variatsiya va kovarvatsiyani hisoblashni, prognoz qiymatlarni topishni, kvadratik va logarifmik modellarni tuzishni hamda sifat o'zgaruvchilardan foydalanish imkoniyatlari tushuntirib o'tilgan. Uchinchi bob esa intervalli baholash va gipoteza testlari deb nomlandi hamda t-taqsimotning kritik qiymatlarini hisoblash, gipoteza testlarini va p-qiymatlarni hisoblash, jarayonlariga to'xtalib o'tilgan. To'rtinchi bob chiziqsiz regressiyalar va modellashtirish masalalari deb nomlandi. Bu bobda asosan siz eng kichik kvadratlarni hisoblash, $\hat{Y}$ hisoblangan qiymat oralig'ini yaratish, korrelatsiya

va determinatsiya R^2 , polinomial modellar, Jarque-Bera testi, χ^2 -kvadrat taqsimotining kritik qiymatlari, Log-liner va Log-log modellari haqida bilim ko'nikmalarga ega bo'lasiz. Beshinchi bobni ko'p omilli regression modellar deb nomladik va bu bobda eng kichik kvadratlar bashorati, parametrlarning chiziqli birikmasi uchun ishonch oralig'i, o'zaro ta'sirlar uchun omil o'zgaruvchilardan foydalanish va modellar orasidagi moslik tushunchalarini ifodaladik.

Shuningdek, keyingi boblarda Stata dasturida alohida o'ringa ega bo'lgan ko'p omilli modellarni baholash, o'zgaruvchilar indikatoridan foydalanish, geterokidastiklik, Lagrange multiplikator testlari, Goldfeld-Quandt testi, HAC standart xatolar, dinamik qatorlar regressiyasi, Okun qonuni, AR modeli bilan prognoz qilish, Prais-Winsten FGLS testi, tasodifiy regressorlar va momentga asoslangan baholash, autoregressiya, taklif va talab modellari, Engle-Granger Testi, VEC, VAR, ARCH modellari to'g'risida ketma-ket mavzular yoritilgan. Foydalanuvchiga yana shuni malum qilamizki, dasturda keltirilgan qulay menyu yordamida turli buyruqlar bilan ishlash, natijalarni taqqoslash uchun oynalarni yonma-yon qo'yish, yangi vaqtli qatorlarni tuzish, olingan natijalarni ishchi faylda obyekt sifatida saqlash va zarur vaqtda ulardan foydalanishingiz mumkin.

Shuningdek, ushbu mavqe va bilimga ega bo'lganimga allohga hamdu sanolar bo'lsin! Ota-onamga, bilim bergan ustozlarimga va Qo'qon universiteti rektori Sh.Mustafakulovga shu bilan birga kitobni yaratishda ko'maklashgan barchaga minnatdorchilik bildiraman.

MUNDARIJA

Kirish	4
I BOB. EKONOMETRIKA VA STATA DASTURI HAQIDA QISQACHA MA'LUMOT	
1.1. Ekonometrika fanining maqsad va vazifalari.....	6
1.2. Iqtisodiyotni ekonometrik modellashtirishning zarurligi.....	10
1.3. Ekonometrik model tushunchasi, turlari va undagi o'zgaruvchilar.....	11
1.4. STATA dasturini ishga tushirish va o'chirish.....	13
1.5. STATA dasturida ma'lumotlarni kiritish va yuklash	16
1.6. Ma'lumotlarni tasvirlash va tasviriy statistikasini olish.....	20
1.7. Natijalarni saqlash usuli	23
II BOB. REGRESSION MODELLAR TUZISH STATA DASTURIDA	
2.1. Klassik chiziqli modelni yaratish uchun ma'lumotlarni yuklash	27
2.1.1. Kundalik log faylni ishga tushirish (log file) va ochish (use).....	27
2.1.2. Ma'lumotlarni tasvirlash (describe) va ro'yxatlash (list).....	29
2.2. Ma'lumotlarning tahliliy statistikasi (summarize).....	31
2.3. Ma'lumotlar asosida SCATTER diagrammsini yaratish usullari.....	32
2.4. STATA dasturida regression model yaratish usuli (regress)	36
2.4.1. Hisoblangan qiymat ($\hat{Y}$ predict) va qoldiqlar (residuals).....	38
2.4.2. Elastiklikni hisoblash (margins)	41
2.4.3. Hisoblangan regression model chizig'ini grafikda joylashtirish (plot).....	44
2.4.4. Variatsiya (var) va kovarvatsiyani (cov) hisoblash.....	47
2.5. Regression modelning prognoz qiymatlarini olishda stata dasturidan foydalanish (edit & set obs)	49
2.6. Chiziqsiz regression modellarni yaratish usullari.....	51
2.6.1. Kvadratik model (generate sqft2)	51
2.6.2. Chiziqli logorifmik model (log-lin)	57
2.7. Regression jarayonda ko'rsatkich o'zgaruvchilarini ishlatish (bysort & hist)	61
III BOB. INTERVALLI BAHOLASH VA GIPOTEZA TESTLARI	
3.1. T-taqsimotning kritik qiymatlarini hisoblashda stata dasturining imkoniyati (invttail)	72
3.2. Gipoteza testlarini hisoblash va tahlil qilish	74

3.2.1. Iqtisodiy gipotezaning right-tail testi (scalar tstat).....	76
3.2.2. Iqtisodiy gipotezaning left-tail testi (lincom).....	77
3.2.3. Iqtisodiy gipotezani ikki tomonlama tekshirish.....	78
3.3. p-qiymatlar (p-values) ni hisoblash usullari (ttail).....	79
3.3.1. p-qiymatning o'ng tomon qiymatni tekshirish.....	79
3.3.2. p-qiymatning chap tomon qiymatni tekshirish.....	80
3.3.3. p-qiymatning ikki tomonli testini tekshirish.....	81
3.3.4. Stata tomonidan p-qiymatlarni topish (lincom).....	81
3.3.5. Chiziqli funksiyalarning parametrlarini tekshirish va baholash (estat vce)	82

IV BOB. CHIZIQSIZ REGRESSIYALAR VA MODELLASHTIRISH MASALALARI

4.1. Eng kichik kvadratlarni hisoblash.....	87
4.1.1. Ma'lumotlarni tahrirlash.....	87
4.1.2. Regressiyani baholash va keyingi baholash natijalarini olish.....	87
4.1.3. $\hat{Y}$ hisoblangan qiymat oralig'ini yaratish.....	89
4.2. Moslikni o'lchash.....	90
4.2.1. Korrelatsiya va determinatsiya R^2	91
4.3. Ma'lumotlarni kattalashtirish va o'zgartirish ta'sirlari.....	92
4.3.1. Liner-log funksiyasining shakli.....	92
4.3.2. Hisoblangan liner-log modelining grafigini chizish.....	95
4.3.3. Grafiklarni tahrirlash.....	96
4.4. Qoldiqlarni tahlil etish.....	98
4.4.1. Jarque-Bera testi.....	99
4.4.2. x^2 -kvadrat taqsimotining kritik qiymatlari.....	100
4.4.3. x^2 -kvadrat taqsimotining p-qiymatlari.....	101
4.5. Polinomial modellar.....	101
4.5.1. Chiziqli munosabatni baholash va tekshirish.....	103
4.5.2. Kubik tenglamani baholash va tekshirish.....	106
4.5.3. Hosildorlikning log-chiziqli o'sish modelini baholash.....	108
4.6. Log-liner oylik maosh tenglamasini hisoblash.....	109
4.6.1. Log-liner modeli.....	110
4.6.2. Hisoblangan ish haqlarini hisoblash.....	114
4.6.3. Ish haqi grafiklarini tuzish.....	115
4.6.4. Determinatsiya koeffitsiyenti R^2	116
4.6.5. Log-liner modeldagi bashorat oraliqlari.....	116
4.7. Log-log modeli.....	118

V BOB. KO'P OMILLI REGRESSION MODELLAR

5.1. Big andy's burger barn ma'lumotlari asosida model tuzish.....	128
5.2. Eng kichik kvadratlar bashorati.....	131
5.3. Tasviriy statistika ma'lumotlarini olish aniqligi.....	132

5.4. Ishonch intervallari.....	133
5.4.1. Parametrlarning chiziqli birikmasi uchun ishonch oralig'i.....	135
5.5. Gipoteza testlari.....	136
5.5.1. Ikki tomonlama testlar.....	136
5.5.2. Bir tomonlama testlar.....	137
5.5.3. Chiziqli parametрни tekshirish.....	138
5.6. Polinomial tenglamalar.....	139
5.6.1. Optimal reklama: parametrlarning chiziqli bo'lmagan kombinatsiyasi.....	141
5.6.2. O'zaro ta'sirlar uchun omil o'zgaruvchilardan foydalanish.....	141
5.7. O'zgaruvchilar orasidagi o'zaro ta'sirlar.....	144
5.8. Modellar orasidagi moslikni baholash.....	146

VI BOB. KO'P OMILLI REGRESSIYA MODELLARINI BAHOLASH

6.1. F-test ni hisoblash.....	153
6.1.1. Modelning ahamiyatini tekshirish.....	158
6.1.2. t- va F- testlari o'rtasidagi bog'liqlik.....	159
6.1.3. Qo'shimcha umumiy F-testlari.....	160
6.2. Namuna bo'lmagan ma'lumotlar orqali model tuzish.....	164
6.3. Model xususiyatlari	166
6.3.1. Yo'qolgan o'zgaruvchilar	167
6.3.2. Ahamiyatsiz o'zgaruvchilar	168
6.3.3. Model tanlash	169
6.4. Ma'lumotlar yetishmaslik, kolinearlik va ahamiyatsizlik	177

VII BOB. O'ZGARUVCHILAR INDIKATORIDAN FOYDALANISH

7.1. O'zgaruvchilar indikatori	186
7.1.1. O'zgaruvchilar indikatorlarini yaratish	186
7.1.2. O'zgaruvchilar indikatorining regressiyasini baholash	188
7.1.3. O'zgaruvchilar indikatorining ahamiyatlilik testi	189
7.1.4. Qo'shimcha hisob-kitoblar	189
7.1.5. O'rtacha marjinal ta'sirini hisoblash	190
7.2. O'zgaruvchilar indikatorini qo'llash	192
7.2.1. Sifat omillarning o'zaro ta'siri	193
7.2.2. Mintaqaviy o'zgaruvchilarni qo'shish	195
7.2.3. Ikki regressiya uchun tenglik testini o'tkazish	196
7.2.4. Alohida regressiyalarni baholash	198
7.2.5. Log-chiziqli modellariga o'zgaruvchilar indikatorining qo'llanilishi	199
7.3. Chiziqli ehtimollik model	202

VIII BOB. GETEROSKEDASTLIK

8.1. Geteroskedastlik ahamiyati	209
8.2. Geteroskedastlikni aniqlash	211
8.2.1. Qoldiq maydonlari	211
8.2.2. Lagrange multiplikator testlari	213
8.2.3. Goldfeld-Quandt testi	216
8.3. Geteroskedastik-ishlab chiqish standart xatolar	219
8.4. Umumiy lashtirilgan eng kichik kvadratlar usuli	221
8.4.1. Guruhlangan ma'lumotlardan foydalangan holda GLS	223
8.4.2. GLS ning - umumiy holati	225
8.5. Chiziqli ehtimollik modeldagi geteroskedastlik	226

IX BOB. DINAMIK QATORLAR REGRESSIYASI

9.1. Asosiy tushunchalar	236
9.1.1. Statada vaqtli qatorliar grafigini ifodalash	236
9.1.2. Vaqtli qatorlar grafiklari	240
9.1.3. Stataning lagli va farqli o'zgaruvchilari	241
9.2. Cheklangan taqsimlangan kechikishlar (laglar)	243
9.3. Ketma-ket korrelatsiya	245
9.4. Ketma-ket korrelatsiya uchun boshqa testlar	251
9.5. Ketma-ket bog'liq xatolar bilan baholash	253
9.5.1. Eng kichik kvadratlar va HAC standart xatolar	253
9.5.2. Nochiziqli eng kichik kvadratlar	256
9.5.3. Odatda ko'proq ishlatiladigan model	258
9.6. Avtoregressiv taqsimlangan kechikish(lagli) modellari	262
9.6.1. Fillips egri chizig'i	265
9.6.2. Okun qonuni	268
9.6.3. Avtoregressiv modellar	270
9.7. Prognozlash	270
9.7.1. AR modeli bilan prognoz qilish	272
9.7.2. Eksponensial tekislash	277
9.8. Multiplikator tahlili	280
9.9. Qo'shimcha testlar.....	280
9.9.1. Durbin-Watson testi	280
9.9.2. Prais-Winsten FGLS testi.....	280

X BOB. TASODIFIY REGRESSORLAR VA MOMENTGA

ASOSLANGAN BAHOLASH	
10.1. Ish haqi tenglamasining eng kichik kvadratlarini baholash	292
10.2. Ikki bosqichli eng kichik kvadratlar	294
10.3. Qo'shimcha o'zgaruvchilar bilan IV ni baholash	299
10.3.1. Qisman korrelatsiyalarni tasvirlash	302
10.4. Endogenlik bo'yicha HAUSMAN testi	305

10.5. Qo'shimcha o'zgaruvchilarning haqiqiylikini tekshirish	308
10.6. Kuchsiz o'zgaruvchilar uchun sinov	310
10.7. Cragg-Donald F-statistikasini hisoblash	315
10.8. Simulatsiya tajribasi	316

XI-BOB. SINXRON TENGLAMALI MODELLAR

11.1. TRUFFLE kompaniyasining taklif va talab modeli	329
11.2. Qisqartirilgan shakldagi tenglamalarni baholash	330
11.3. 2SLS truffle talabini baholash	331
11.4. 2SLS orqali truffle kompaniyasining taklif modelini baholash...	337
11.5. Baliq mahsulotiga bo'lgan taklif va talab modellari	338
11.6. Baliq narxi va miqdori uchun qisqartirilgan shakllar	340
11.7. 2SLS orqali baliq mahsulotiga bo'lgan talablarni baholash.....	341
11.8. 2SLS ning alternativlari	343
11.9. Monte Karlo simulatsiya natijalari	348

XII BOB. VAQT KETMA-KETLIGI MA'LUMOTLARI BILAN REGRESSIYA: STATSIONAR BO'LMAGAN O'ZGARUVCHILAR

12.1. Statsion va nostatsionar ma'lumotlar	357
12.1.1. Statada sanalarni yaratishni ko'rib chiqish	358
12.1.2. Sanalarni formatlash	359
12.1.3. Ma'lumotlarning grafigini tuzish	359
12.2. Soxta regressiyalar	364
12.3. Statsionarlik uchun unit root testlari	366
12.4. Integratsion va kointegratsion	376
12.4.1. Engle-Granger Testi	377
12.4.2. Xatolarni tuzatish modeli	378

XIII BOB. VEKTOR XATOLARINI TUZATISH VA VEKTOR AVTOREGRESSIV MODELLARI

13.1. VEC va VAR modellari	383
13.2. VEC modelini baholash	384
13.3. VAR modelini baholash	389
13.4. Impuls javoblari va variansiyalarni ayrishlari	397
Mustaqil ishlash uchun masalalar	405
Foydalanilgan adabiyotlar	409
Statistik taqsimot jadvallari	410
Ilovalar	415